
УДК 821. 512. 154

ШАЙЖИГИТОВА Б.А.
И.К.Ахунбаев атындагы КММА
КГМА имени И.К. Ахунбаева
SHAIZHIGITOVA B.A.
KSMA named after I.K.Akhunbaev

**“ОРФОГРАФИЯЛЫК СӨЗДҮКТӨГҮ”
МЕДИЦИНАЛЫК ТЕРМИНДЕР**

Медицинские термины в “Орфографическом словаре”

Medical terms in “The spelling dictionary”

Ардактуу академик
Хусаин Карасаевич
Карасаевдин 120
жылдыгына арналат

Аннотация: Бул макалада Х.Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндөгү” 60 миң сөзүнөн 420 дан ашуун медициналык терминдер бөлүнүп алынды. Бул терминдер болочок медик адистерге, медиктердин күндөлүк практикалык иштерине керек экендиги белгиленди. Айрым оорулардын байыркы кыргыз тилинде жана бүгүнкү күндөгү медицинада аталышы такталды.

Аннотация: В статье были выделены более 420 слов из общего количества 60 тысяч слов “Орфографического словаря” Х.Карасаева. Отмечено, что эти термины нужны для будущих медиков и для медиков-практиков в их повседневных практических делах. Были уточнены названия некоторых заболеваний на древнекиргизском языке и в современной медицине.

Abstract: Out of 60 000 words were emphasized more than 420 words from book “The spelling dictionary” of Kh. Karasaev. Noticed that these terms are needed for future medical workers and working medical staffs in their daily practical use. For some diseases were found how they were called in Kyrgyz language years before and how they are called nowadays

Урунттуу сөздөр: орфография, медициналык сөздөр, медициналык терминдер, историзм сөздөр, медициналык аппараттар

Ключевые слова: орфография, медицинские слова, медицинские термины, медицинские аппараты, медицинский историзм.

Keywords: spelling, medical words, medical terms, medical apparatus, medical historism.

Аты тарыхта кыргыз интеллигенциясынын алгачкы түзүүчүлөрү менен кошо айтылган, чыгаан окумуштуу, тилчи –лексиколог, тилчи –лексикограф Хусайин Карасаев өзүнүн ары татаал, ары мээнеттүү өмүрүндө элибизге атан төө

көтөргүс эмгектерди мураска калтырды.

Өмүр өлчөмү менен алганда сөздүктөрдүн чыккан убагы эле 1938-1996-жылдарды (62 жыл убакытты) камтыйт. “Эркин – Тоо” гезитинен баштап өмүрүнүн акыркы мезгилине чейинки ишмердиги 70 жылдан ашып, 80 жылга жакындайт. Чындыгында, бир кылымга тете жашаган өмүрүндө жасаган илимий чыгармачылык иштери үчүн, менин оюмча, ал бүткүл дүйнөлүк Гиннестин китебине кирүүгө татыктуу. Хусаин Карасаевич жашоосундагы ар кандай оошкыйыштарга карабай эч убакта илимий-чыгармачылык изденүүсүн токтоткон эмес.

Бул жерде профессор И.Абдувалиевдин айтуусу боюнча: “Москвада окуп калганым мени аман алып калды. Согуш башталып, жаш курагым өтүп калгандыктан аскерге алынган жокмун. Москвадан чыгуучу “Ведомости” журналында мага чейин Болот Мураталиевич Юнусалиев иштечү экен. Ал киши согушка алынып кетип, анын ордуна мен иштеп калдым. Ал журналга ошол мезгилдеги 15 союздук республикалардан келген макалалар которулуп, чыгып турчу.

Согуштан кийин “Известия” газетасына И.В.Сталиндин сүрөтү менен кошо указ чыкты. Ал указда “репрессиялар токтотулсун” деп көрсөтүлгөн. Бул указ мен үчүн паспорт болду. Ошол күнү эле поездге түшүп, Кыргызстанга жөнөдүм,”- деген Х.К.Карасаевдин өзүнүн эскерүүсүн келтиргим келет.

Хусаин Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндө“ жалпы 60 миң сөз, анын ичинде медициналык терминдер 420дан ашуун. Илимдин, искусствонун, айыл чарбасынын, тактап айтканда, кандай гана тармактар болбосун өзүнө керектүү сөздөрдүн жана терминдердин аталыштарын, алардын туура жазылышы жөнүндө так маалыматтарды алууга болот. Сөздүктөгү сөздөр жана терминдер төмөнкүдөй багыттарды камтый тургандыгын баамдоого болот:

1. Адамдын анатомиясы
2. Медициналык адистиктер
3. Оорулардын аталыштары
4. Физиологиялык көрсөткүчтөр
5. Дарылоо ыкмалары
6. Медициналык аспапта

аары мому (апитерапия каражаттары катары колдонулат)	аллерголог (аллергияны дарылоочу дарыгер)	анестезин (ооруксуздандыруучу дары каражаты)
аары уусу	альбинизм (теридеги пигменттердин жоктугунан пайда болуучу дарт)	анестезиолог (дарыгер)
аборт (бойдон алдыруу)	амбулатория (каттап дарылануу жайы)	анестезиялоочу дарылар (анестезиялоочу дарылар)

абсцесс (ириң оору)	анабиоз	антибиотик (дары каражаттары)
акушер дарыгер (тактала элек)	анаболизм	антивитамин (витаминдерге каршы кызмат кылган заттар)
акушерка (акушердин жардамчысы)	анализ (анализ)	антиген (организмге бөтөн зат)
алжуу, алжы (акылдан адашуу)	анальгин (дары каражаты)	антисептик (антисептик)
алкым (анатомиялык термин, адам органы)	анафаза	антисептик заттар (антисептик заттар)
алкым бездери	ангина (тамак оорусу)	антисептика (антисептик заттар)
аллергия (аллергия)	анемия (аз кандуулук)	антитоксин (антитоксин)
аортит (жүрөк кан-тамыр оорусу)	арка адам мүчөсү (анатомия)	аспиратор (мед.аспап)
апитерапия (аары менен дарылоо)	(артериит оору)	ара төрөө (мөөнөтүнөн эрте төрөө)
аппендицит (сокур ичеги)	артериялык кан басым (ички оорулар)	астигматизм көздүн (оптикалык кемтиги)
аптека (дарыкана)	артрит (кан-тамырдын сезгениши)	астма (дем муунтма оорусу)
аптекарь (дарыканачы)	аскердик гигиена (дисциплина)	астматик (дем муунтма оорусу менен ооруган адам)
аптечка (дары салынуучу кутуча)	аскорбин кислотасы (С витамини)	аты жок (манжа) дене мүчө (анатомия)
ара бечел (араң жан)	атрофия (тамактануунун начардыгынан арыктоо)	аутогендик (аутогендик (биохимия)
ацидофилин (ацидофилин)	даба	иммунология
ашказан (анат.) (адам органы)	дальтонизм	иммунотерапия
аэротерапия (Таза аба менен дем алдыруу)	дарт	импульс
баткак	дары баткактар	инвалид
бактерицид (бактерияны жок кылуучу)	дарыгер	ингалятор

бактерия (мите микробдор)	дарыкана	ингаляция
борбуй (балтыр)	дезинфекция	инсулин
бөрү жатыш	декомпрессиялык оорулар	инсульт
бром кислотасы	деонтология	инфаркт
бронх	депрессия	инфекция
бронх астмасы	дерматит	инъекция
бронхит	дерматолог	йод
вирус	дерматомикоз	йодсуз
вирусолог	дефектология	ириң
вакцина	дефектоскопия	ис уруу
витамин	диабет	итий
гайморит	диагенез	ич оору
гангрена	диагноз	ич өткөк
гамма-терапия	диагностика	ичегинин түйүлүшү
гематома	диатез	ичке ичеги
гемоглобин	диахрония	ички секреция
гемоглобинометр	диета	кабырга
гемодиализ	диетолог	кагын (оору)
геморрагия	диетология	какырык
геморрой	димедрол	кал (мең)
гемотерапия	дифтерия	калий
гемофилия	диффузия	калий туздары
ген	донор	калория
генеалогия	дүлөй	кальций
генезис	дүлөйлүк	кан басымы
генетик	жаак	кара аксак (ылаң)
генетикалык анализ	жараат	кара басуу
глист (мите курттар)	жарадар	кара дары
глюкоза (глюкоза)	жатын	кара жама
гомеопатия	жел кабыз (оору)	кара желин
гонорея	желе курт оорусу (ылаң)	кара тумоо
гормон	жерик (талгак)	кардиограмма
градусник	жижиң (оору)	кардиография
грипп	жөтөл	кардиология
гепарин	жугуштуу оорулар	кардиоплазма
гепатит	жүлүн	карек
гетерогенез	жыт сезүү органдары	кариес

гетерозигота (гистология)	заара	карышма
гетерозис	зарна	катаракта
гипертония	ийин	катетр
градусник	иммунитет	кашка тиш
кезик (айыкпас оору)	лейкоз	мээ кабыгы
келте (оору)	лейкопластырь	нафтизин
Кем акыл	лейкоцит	невралгия
кептөөр	лимфа	неврастения
кер (дүлөй)	лимфа түйүндөрү	неврит
кесел	линза	неврити, невритти
кесип оорулары	линза	невроз
киндик сепсиси	Личинка	неврология
киндик эне	логопед	неврома
киста	лупа	невропатия
кладоспореоз	лямблиоз	невропатолог
клетка	май алмашуу	нейродермит
клизма	май басуу	нейролептик каражаттар
климакс	май таман	нейрохирургия
климатотерапия	манжыра (ириң)	нематодоздор (оору)
клиника	массаж	нерв оорулары
клиникалык өлүм	мастит	нерв системасы
колко	мастопатия	нефропатия
колко тамыр	медик	нефросклероз
кош бойлуу	медикамент	новокаин блокадасы
көбүргөн	Медицина, медициналык аспаптар	новокаин, новокаинге
көдөө (оору)	медициналык пункт	ноокас
көз жара	медициналык тез жардам	ноокастоо
көз жаруу	медициналык энциклопедия	норадреналин,
көз оорулары	мерт болуу	нур оорусу
көк боор	метаболизм	ным жан (араң жан)
көк жөтөл	метанол	одонтология, одонтологиялык (тиш изилдөө)
көлбөө (гинекологияда)	метасоматизм	окулист
көнүл айнуу	метасоматоз	омега (витаминдер)
кулгуна	метастаз	онкология

ку-лихорадка	метил спирти	онкологиялык
кулкун	микоз	оору
куркак учук	микроб,	оорукана
кусуу	микроорганизм	ооруксунуу
кутурма	микроп	оорукчан
күл оору (күлапса айыккыс оору)	миксоматоз	оорулуу
кызамык	минерал	оорунун белгиси
кызыл жүгүрүк	миокард	операция
кызылча (оору)	миома	организм
кыл тамак	миопатия	ординатор
кычкылдануу	мобуя (дары)	орнитоз
кычкылтек менен дарылоо	мокон (муун)	орнитолог
кышылдоо	моновакцина	орсок тиш
лаборатория	моновитаминоз	ортопед
лазер диагностика	моносахарид	ортопедия
лазер нурдануусу	мумиё дары	остеология
ларинголог	муун	остеомиелит
ларингология	мээ	фармоколог
остеопороз	склероз	фельдшер
остеотомия	сколиоз –	фермент
остеохондроз	сокур ичеги	фототерапия
отит	сперма	фтизиатр
отосклероз	стационар	хирург
отоскопия	стенокардия	хирургия
офтальмология	стоматит	холера
офтальморреакция	стоматология	хромосома
офтальмоскопия	стресс	целлюлоза
өздүк гигиена	суу карек	цистит
өндүрүш санитариясы	суу чечек	чалыр көз
өндүрүш травмасы	сүзөк	чикир
өнөкөт, өнөкөттү, өнөкөтү	сыздоок	чума
өң (бет)	талма	чүчөк
өпкө	тамыр	чыпалак
өпкө кагыны	темирөткү	шал
өт	терсик	экзема
өт айдама дарылар	тетрациклин	экспертиза

өт баштыгы	тирсек	эмбриология
өт пигменттери	тиф	эмдөө
өткөк: ич өткөк	тиш, тиш оору	ЭН
пандемия	токсикоз	ЭН
панкреатит	токсин	эндемия
рентген – рентген	травма	эндоскопия
рентгеноскопия	тромб	эпидемиолог
санэпидстанция	уролог	эпидемиология
сарык	фармакология	эпидемия
сасык тумоо	фармацевт	этек кири
сифилис	фармацевтика	эхинококк
скелет, сүлдөр		эхинококкоз

Бул сөздүктө кээ бир оорулардын аталыштары берилген, бирок илимий булактардан маалымат таба алган жокпуз.

Ал оорулар:

1. Аруу (оору)
2. Кобук (оору)
3. Беймар диал. (оору)
4. Булак (кулак оорусу)
5. Канжел (маңка оору)
6. Күл (оору)
7. Албын (оору) – түтөктү (дем кыстыгууну) эмдөө ырымы (“Өздөштүрүлгөн сөздөр”, 29-б)

Жогорудагы ооруларды аныктап, тактоо биздин жана келечектеги жаш муундардын милдети деп билебиз.

Сөздүктөгү айрым сөздөр эки маанини берет. Мисалы:

Эн – кулак оорусу, эн – урук беги.

Мындан сырткары, бүгүнкү күндөгү COVID-19 пандемия учурунда эн активдүү колдонулган медициналык терминдер да камтылган. Алар:

1. Антисептик
2. Антисептикалык каражаттар
3. Кычкылтектүү дем алдыруучу аппарат
4. Гепарин
5. Пандемия
- 6.

Х.Карасаевдин “Орфографиялык сөздүгүндө” бир эле оорунун, же терминдин 2-3 аталышы берилген.

Мисалы,

1. Араң жан – ным жан

2. Боору оору – сарык – гепатит
3. Жерик – талгак – токсикоз
4. Кулак оору – отит
5. Сүздөр – скелет

-
6. Көз оору – суу карек
 7. Кара жама – цинга
 8. Радикулит – куяң

Сөздүктөгү айрым оорулар, же элдик медицинадагы аспаптар “Манас”, “Семетей” эпосторунда гана кездешет.

Мисалы,

1. Дел – оору
2. Картык – элдик медициналык аспап
3. Кезик – айыкпас дарт (“Өздөштүрүлгөн сөздөр”)

Бул сөздөрдү болочок медик адистер үчүн курстук жана квалификациялык бүтүрүү иштерин даярдоого жана медик адистердин күнүмдүк практикалык иштерин аткарууда, кыргыз тилин терең өздөштүрүүдө пайдалуу материал боло алат.

Пайдаланылган адабияттар:

1. Карасаев Х.К. Орфографиялык сөздүк. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы – 1983.
2. Карасаев Х.К. Өздөштүрүлгөн сөздөр. – Фрунзе: Кыргыз Совет Энциклопедиясынын башкы редакциясы. – 1986.
3. Юдахин К.К. Кыргызча-орусча сөздүк. 1- жана 2-том. – М.: Советская Энциклопедия. – 1965.
4. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. 1-2 китеп – Бишкек: Полиграфбумресурсы – 2019.
5. Манас энциклопедиясы. 1-китеп – Бишкек: Кыргыз энциклопедиясынын Башкы редакциясы, “Мурас” илимий-пропагандалык ишкер долбоору. – 1995.
6. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча Сейтек. – Фрунзе: Адабият. – 1991.

Рецензент: Байсабаев Б.А. – педагогика илимдеринин доктору, КНУнун профессору.